

3. Про Правила дорожнього руху : постанова КМУ від 10 жовтня 2001 р. № 1306 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 41. – Ст. 1852 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>.

4. Постанова Тульчинського районного суду Вінницької обл. від 29 грудня 2015 р. у справі № 148/2808/15-п [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54694824>.

5. Об утверждении перечня должностей и работ, замещаемых или выполняемых работниками, с которыми предприятием, учреждением, организацией могут заключаться письменные договоры о полной материальной ответственности за необеспечение сохранности ценностей, переданных им для хранения, обработки, продажи (отпуска), перевозки или применения в процессе производства, а также типового договора о полной индивидуальной материальной ответственности : постановление Государственного комитета Совета Министров СССР по труду и социальным вопросам и Секретариата Всесоюзного центрального совета профессиональных союзов от 28 декабря 1977 г. № 447/24, в ред. от 14 сентября 1981 г. // Баланс-Бюджет. – 2008. – № 43. – С. 21.

6. Щодо укладення договору про повну матеріальну відповідальність : лист Міністерства праці та соціальної політики України від 27 травня 2008 р. № 146/06/186–88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.dt-kt.com/lyst-ministerstva-pratsi-ta-sotsialno-52>.

7. Про практику застосування судами при розгляді справ окремих норм трудового права : лист ВССУ від 27 вересня 2012 р. № 10–1389/0/4–12 // Баланс. – 2012. – № 95. – С. 19.

8. Про затвердження Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку : наказ Міністерства фінансів України від 24 травня 1995 р. № 88, у ред. від 1 січня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

УДК 347.453:349.222

ЦЕСАРСЬКИЙ Ф.А.

СТАНОВЛЕННЯ ПРАВНИЧОЇ ДУМКИ ЩОДО УГОД З НАЙМУ ПРАЦІ В СТАРОДАВНІЙ РУСІ

Стаття присвячена аналізу еволюції відображення у правничій доктрині договірних конструкцій, що застосовувалися у сфері найманої праці в умовах князівств Стародавньої Русі. Висвітлено еволюцію відповідних поглядів в умовах становлення, розвитку та занепаду давньоруських державних утворень, вказано на спільне та відмінне у ставленні до найманої праці в руських князівствах, інших тогочасних країнах Європи та у римському праві.

Ключові слова: найм праці, Руська правда, руські князівства, закуп, смерд, холоп.

Статья посвящена анализу эволюции отображения в юридической доктрине договорных конструкций, применявшихся в сфере наемного труда в условиях княжеств Древней Руси. Освещена эволюция соответствующих взглядов в условиях становления, развития и упадка древнерусских государственных образований, указано на общее и отличное в отношении к наемному труду в русских княжествах, иных современных им странах Европы и в римском праве.

Ключевые слова: найм труда, Русская правда, русские княжества, закуп, смерд, холоп.

Article is devoted to the analysis of the hiring labor agreement constructions' evolution in their reflection in the legal doctrine of Old Russ' princedoms. The evolution of the coherent opinions in conditions of the formation, development and decline of the Old Rus' state entities is lighted; the common and special, relating to the hiring labor in the Russ' princedoms, in others contemporary European countries and in the Roman Law, is pointed at.

Key words: hiring labor, *Lex Russica*, Russ' principalities, *zakup*, *smerd*, *kholop*.

Вступ. Еволюція правової доктрини щодо питань відносин у сфері людської праці у варварських державах після завершення існування Римської імперії мала варіативний характер. Неупереджене усвідомлення специфіки відповідного розвитку на давньоруських землях дасть змогу визначитись зі ступенем та формами подальшого запозичення відповідних організаційно-правових механізмів у подальших історичних періодах, висвітлити особливості правосвідомості населення руських князівств та його ставлення до найманої праці, які вплинули на сприйняття відповідних механізмів в українському суспільстві XV – XXI ст.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення специфіки ставлення правничої думки щодо угод із найму праці в Стародавній Русі. Для її досягнення варто визначити специфіку нормативного регулювання цих відносин у тогочасних пам'ятках права, насамперед, у «Руській правді», визначитись зі ставленням до таких відносин з боку освіченої частини суспільства, порівняти відповідну правову свідомість та доктрину руських князівств з аналогічними процесами в інших варварських державах Європи та зі сформованим на той момент римським правом.

Питання відображення у правничій думці змісту нормативного забезпечення угод у сфері праці на українських землях залишається вкрай малодослідженим. Його торкалися, насамперед, історики права, що досліджували у XIX – XX ст. процеси формування та джерела норм права руських князівств, їх сприйняття суспільною практикою. У цьому контексті можна вказати, насамперед, на роботи дослідників такої фундаментальної юридичної пам'ятки, як «Руська Правда». До цих авторів належать П.О. Аргунова, І.У. Будовниц, Б.Д. Грекова, М.А. Дьяконова, В.М. Істріна, М.В. Калачова, М.М. Карамзина, А.Ф. Кістяківського, С.Г. Ковальову, А.В. Лонгінова, М.К. Любавського, В.Д. Мєсяца, М.П. Павлова-Сильванського, О.О. Прєснякова, В.О. Розова, І.В. Тєлєченка, М.Н. Тихомирова, М.О. Хлєбнікова, Ф.О. Чарнецького, С.В. Юшкова, А.О. Яковліва тощо.

Через важливість вказаних документів як для вітчизняної юридичної історії, так і для істориків права Білорусі, Литви, Польщі та Росії, не усі зазначені автори належать до української науки; їх доробок, утім, певною мірою відображений у працях сучасних українських авторів. Наприклад, уперше в Україні «Руська правда» була видана лише у 1935 р. [20]. Серед українських істориків права системно до відповідної проблематики у власних працях зверталися лише окремі фахівці: декан юридичного факультету Київського університету М.Н. Ясинський, ректор Новоросійського університету Ф.І. Леонтович [11] та член кореспондент Всеукраїнської академії наук М.О. Максимейко [13, 14], А.Г. Єршов, О.А. Заяць, М.М. Кобилецький, К.О. Лазарєвська. Відсутність належного аналізу відповідної доктринальної доробки зумовлює актуальність наукового пошуку.

Результати дослідження. Варто вказати, що писане право на території Стародавньої Русі, скоріше за все, виникло після утворення перших слов'янських князівств; практичних відомостей про тодішнє звичаєве право не збереглося [23, с. 96]. Отже, на правничу доктрину, що виникла значно пізніше, вони не вплинули. Безумовно, можна міркувати про певні принципи свободи праці, договору, справедливості, рівності, гуманізму, що існують об'єктивно, незалежно від відображення у законодавстві, про роль релігійних приписів та синкретичних норм-табу. Водночас зрозуміло, що на теренах сучасної України письмєнне право з'явилося тоді, коли питання оплачуваної праці було відображено не тільки у доктрині римського права, але й у християнському церковному праві Європи та Візантії. Тому в такій ситуації міркування давньоруського правотворця або правозастосовувача про правові звичаї, якими переважно регулювалася праця людей, не могло не враховувати більш розвинуту правову доктрину, яка запозичувалася водночас із культурою ромєїв та християн західного обряду [12, с. 22]. Втім, не варто відкидати й змісту самих звичаїв, кодифікованих у «Руській правді», таких, що увібрали уявлення стародавніх слов'ян, скандинавів, тюркських та фіно-угорських народностей про правосуддя та справедливість [13, с. 54].

Угоди руських князів з Імперією ромєїв (Візантією) X ст. вже містили згадки про трудові відносини, залежних осіб та рабів. Так, за договором князя Олега 911 р. згадувалося про пра-

щоючих «в Грецах Руси у хрест'янського царя» та закріплювалося право військовополонених найматися після звільнення у країні походження на військову службу [7, с. 390]. Наступний договір передбачав обов'язок ромеїв повертати раба «челядина», що втік із Русі до Імперії або з руського подвір'я у Константинополі; у останньому випадку руси мали присягнути, що в них втік раб, і влада Імперії, за умов незнаходження раба, платила власнику визначену договором компенсацію [12, с. 101].

Кодифікація звичасового права у «Руській правді» стала процесом, що досі не має одностайного роз'яснення у правничій доктрині. Один із перших дослідників цього акта та відповідних літописних джерел М.В. Калачов у 1846 р. писав про те, що «Руська правда» є збіркою, укладеною приватними особами та доповненою в різні часи таким само шляхом» [9, с. 79]. У свою чергу, М.М. Карамзін відзначав персональну роль князів у цій кодифікації, вказуючи, що Ярослав Мудрий «можливо, скасував деякі, виправив інші та видав першим письмові закони на слов'янській мові» [10, с. 30]. Автори ХХ ст. вказують, що історія тексту «Короткої правди» в літописах (а вона міститься тільки там) у жодному разі не дає змоги приурочувати її виникнення до 1016 р. та пропонують врахувати той факт, що «Руській Правді» передували Збірник княжих церковних Статутів, причому однією з статей його є стаття «Слово святих отець 100 і 60 і 5 на обідящих церкви святої», яка цілком була спрямованою проти світських княжих суддів [28, с. 26, 36].

Тому, на думку частки науковців, як мінімум «Розширена правда» була «неофіційною збіркою, складеною не без участі церковних кіл» [29, с. 56]. Це пов'язують із тим, що «Руська правда» не торкалася злочинів проти сім'ї та статевій моральності [15, с. 87] та не зачіпала питань, що стосуються духовенства (на думку дослідників, саме церква не була зацікавлена у регулюванні цих відносин світським правом) [28, с. 103]. Відповідну позицію щодо авторства «Руської правди» також ув'язують із походженням Статуту Володимира Всеволодовича [6, с. 45; 26, с. 92] та навіть із Кормчою грамотою волинського князя Володимира Васильковича 1286 р. [17, с. 76] і Мірилом Праведним [22, с. 748]. Інші сучасні автори вказують, що «Правда Ярослава, на думку одних дослідників, «постала біля 1016, інших – у 1030-их рр.» та що «Правда Ярославичів складена на з'їзді Ярославових синів: князів Ізяслава, Всеволода і Святослава у Вишгороді 1072 р.» [3, с. 391; 15, с. 25].

На думку інших авторів, оскільки «Руська правда» була чинним джерелом права у ХІІ – ХІV ст., вона мала бути надсилатися і поширюватися між суддями і представниками князівської адміністрації у порівняно невеликому збірнику, який включав Суд Ярослава Володимировича і Статут Володимира Мономаха; при цьому переписування та поширення «Руської правди» здійснювалося саме представниками церкви [21, с. 55; 29, с. 63].

Як вказує виданий дослідник «Руської правди» С.В. Юшков, цей акт містить лише фрагментарні згадки про працю за наймом: про оплату праці мостників за ремонт мосту та платню лікарю за лікування рани; найпізніші списки Правди також згадують про оплату послуг кравця. Статті Правди про роботу орача («ратая») та пастуха, на думку цього автора, не належать до найму, адже тут йдеться про «роботу за частку врожаю (сполу) чи з частини стада (приплоду)». Не відносить цей дослідник до найму норми про отримання статусу тіуна без ряду (договору), адже «тіунами могли стати не тільки за плату, ряд міг містити й інші умови» [28, с. 145]. При цьому варто додати, що найближчим до сучасного розуміння найманої праці є визначений у ст. 97 Розширеної редакції «Руської правди» правовий режим мостників, тобто вільних робітників, найнятих представниками влади задля ремонту і будівництва мостів; при цьому нормативно встановлювалися розмір плати за таку роботу та потреба у харчуванні мостників [19, с. 70; 20, с. 92].

Окремі автори вказують на статтю «Руської правди» «Про сиротій вирядок» як на «вправу з підрахунку <...> заробітної платні сільськогосподарських робочих», яка «дає можливість встановити розмір винагороди за річну працю» жінки з дочкою [28, с. 145; 29, с. 132] та вважають характерним, що «Руська правда» йменує роботу за наймом сирітською», адже словом «сирота» «дещо пізніше буде йменуватися феодально-залежне та кріпацьке населення» [28, с. 151]. Водночас інші науковці констатують, що ця стаття «встановлює термін відпрацювання феодалу вдовою померлого рядовича-закупа за взятю ним свого часу безстрокову позику. Це відпрацювання для двох жінок обмежується терміном у 12 років і виходить з розрахунку: один рік стради (роботи на пана) одної людини за 1 гривню» [14, с. 43]. Навряд чи можна вважати, що автори «Руської правди» повністю прирівнюють за умовами працю вільної людини та людини, що виконує невідворотне зобов'язання.

Сам статус закупу як фактично обмежено вільної особи, що мала договірні трудові зобов'язання, письмово регламентувався у «Руській правді» [19, с. 34]. За цим актом вільний селянин перетворювався на закупа через зобов'язання відробити надану господарем (паном) купу (грошові цінності, знаряддя праці та інші матеріальні цінності) шляхом виконання в господарстві пана визначеної роботи протягом встановленого строку. Додатково закуп відповідав за збиток, заподіяний майну пана; останній зобов'язувався надати закупу купу та/або земельну ділянку (отарицю) та отримував право вимагати від закупа виконання робіт, зокрема, через фізичний примус та тілесні покарання [1, с. 69; 19, с. 37]. У літературі вказується, що в основі закупництва лежить «договір позики, забезпечений заставою особи боржника, тобто позика, з'єднана з самозакладом» та що «джерелом закупництва міг бути найм (адже в деяких списках Руської правди закупи ототожнюються з наймитами)» [28, с. 209, 211].

При чому окремі дослідники вважають закупів саме наймитами робітниками та зазначають, що в двох статтях «Руської правди» згадується те, що лежить в основі закупництва, – купа. У цьому питанні сходяться нібито всі дослідники; всі визнають, що закуп походить від слова «купа», що купа робить людину закупом». Але зазначається, що залежно від того, як дослідники розуміють термін «купа», вони зазвичай вирішують питання про походження і сутність закупництва [6, с. 88; 28, с. 210]. Думки авторів щодо природи купи є різними; на думку більшості дослідників, це взята від пана сума – борг, а на думку інших, купа – це взята вперед заробітна плата, своєрідний аванс. На думку третіх авторів, закуп не бере купу від пана, а, навпаки, пан бере купу від закупа, причому є два варіанти цієї позиції: купа визначається як «натуральна данина», здольщина, яку закуп платить пану, за іншою версією, купа є феодальною рентою [28, с. 211].

Дослідники зазначають, що оскільки закупам при певних формальних умовах могли стати різні елементи (і збанкрутілі купці, і ремісники, і селяни), то праця закупів могла використовуватися паном по-різному. Купці-закупки могли бути використані в торгівлі пана або в інших галузях його господарства, ремісники – за власною спеціальністю, а селяни, які становили основну масу закупів, були визначені як «ролейні» закупки, що працювали на ріллі [29, с. 160]. Володимир Мономах уточнив правове становище закупів [15, с. 55] та відкинув практику перетворення закупів у повних рабів у тих випадках, коли вони залишають двір із метою відшукати гроші для сплати боргу або принести скарги князю або суддям на образи їх кредиторам. Була уточнена відповідальність закупів за втрату речей кредитора, та встановлена відповідальність кредиторів за необґрунтовані побої закупа [24, с. 105].

На відміну від закупа, який був вільним або після дострокової виплати купи або після завершення терміну дії договору, холоп наймався на роботу як раб і незворотно втрачав при цьому правосуб'єктність [17, с. 81]. На думку пізніших авторів, найм у служіння, за «Руською правдою» не призводив до холопства особи, тільки якщо це прямо вказувалося в договорі, інакше така особа ставала холопом за визначенням [4, с. 607]. Така ситуація нагадує ставлення до найму робіт у давньоримському праві, яка прирівнювалася на первинному етапі до фактичного рабства людини, що наймалася. При цьому холопи не мали правоздатності, місце і рід їхніх занять визначав господар, реалізуючи права власника [25, с. 10].

Паралельно із впорядкуванням статусу закупів Володимир Мономах надав розгорнуте законодавство про холопів, так званий Статут про холопів, в якому знову були передбачені відносини у цій сфері. У самому тексті Статуту говориться, де він складений: на з'їзді в селі Берестові, скликаному князем «за Святополце», на якому були присутні «Ратибор, київський тисяцький, Прокопій, білогородський тисяцький, Станіслав, переяславський тисяцький, Нажнр, Мирослав, Іванко Чудінович, чоловік чернігівського князя Олега» [2, с. 73].

Крім закупів та холопів, «Руська правда» визначає значну кількість статусів людини, таких як «князю мужь, тіун князю, русин, глідін, купець, тіун бояреск, мечник, ізгой, <...> князю юнак, князю конюх, князю кухар, огнищний тіун, конюший тіун, княжий сільський тіун, ратайний рядович, <...> ремісник, ремісниця, смерд, <...> годувальник і годувальниця» [21, с. 22]. На жаль, статус ремісників у наявних джерелах не зберігся. Дослідники зазначають, що поступово у руських князівствах поза сучасними українськими землями «повністю зникли терміни огнищанин, смерд, закуп, рядович, годувальник, годувальниця, ремісник і ремісниця» [29, с. 70]. Після розпаду Київської держави закупництво зникло в Новгородській землі і в Північно-Східній Русі, де його до певної міри замінили кабальні відносини [5, с. 56; 29, с. 131]. М.Н. Ясинський довів, що про закупів згадується у пам'ятках права українських земель пізнішого періоду (XIV – XVI ст.), але дослідниками ставиться питання: чи можна вважати тотожним закупництво

X – XII ст. епохи «становлення феодалізму» із закупництвом XIV – XVI ст., періоду «розвиненого феодалізму» [28, с. 70].

Оскільки князівства Стародавньої Русі періоду IX – XIII ст. мали «ранньофеодальний» характер, для них була характерна офіційна стратифікація населення на групи, зі збереженням особистої свободи більшості громадян, дефіцит грошових коштів, суттєві відмінності у правовому режимі між сільськогосподарською та іншою працею, оплата служби через не грошові засоби тощо. На цьому етапі угода про службу (роботу), крім випадків добровільного віддання себе у рабство, розглядалася як така, що може бути скасована за певних обставин кожною з її сторін. Вільний селянин міг змінити землевласника, боярин – князя, а учень – майстра-ремісника, із відповідним забезпеченням майнових інтересів сторін [27, с. 37, 38].

Це не стосувалося осіб з обмеженою свободою та рабів; наприклад, селянин зі статусом закупу (на відміну від вільного смерда) міг залишити землевласника, з яким він уклав угоду про оренду землі в обмін на працю, тільки повністю розрахувавшись із феодалом за оренду землі, інвентарю, худоби та насіння, що практично було дуже важко. До рабів, що виконували сільськогосподарські та промислові функції, належали холопи, функції обслуги грала челядь; серед джерел рабства сучасні автори називають полон, самопродаж у рабство, походження від залежних, покарання за кримінальну провину або неоплачений борг [8, с. 60]. Аналіз «Розширеної правди» свідчить про явлення на руських землях категорії вільних наймитів, яких «Руська правда» відмежовує від вищевказаних груп залежного населення (закупів, холопів) [11, с. 71]. Взаємодія наймитів із наймодавцем мала визначитися договором, який наймит мав право припинити за умови відшкодування збитків [14, с. 64]. Однак паралельно у письмових джерелах того часу згадуються особисто залежні від господаря челядні наймити, закупи наймяти [16, с. 58]; відмінності між вільними та залежними наймитами ані законодавство, ані інші письмові тогочасні джерела не містять [19, с. 80].

Але вже наприкінці XII – початку XIII ст. категорія наймита отримує нове тлумачення у нормативно-доктринальних джерелах; така пам'ятка, як Правосуддя митрополиче, встановлює чітку різницю між наймитом та закупом. Адже наймит, за Правосуддям, на відміну від закупу «Руської правди», отримує від пана не купу, а завдаток та міг, на відміну від закупу, відійти від пана за умов сплати подвійного задатку в будь-який час. Крім того, Правосуддя митрополиче протиставляє за сенсом «закупів або наймитів» як різні види залежних, але суб'єктних людей: «Аще ли убьет осподарь челядина полного, несть ему душегубства, но вина есть емоу от бога. А закупного ли наймита – то есть душегубство» [28, с. 150].

Варто вказати, що у давньоруських князівствах фізична праця не вважалася гідною вільної людини; у побутовому плані праця усвідомлювалася як ознака поневолення, суспільна думка була зорієнтована на максимальну експлуатацію рабської (холопської та челядинської) праці та пов'язану із цим работоргівлю [18, с. 31]. Це разюче відрізняє відповідні погляди від тих, що склалися у Західній Європі вже у ранньому Середньовіччі, роблячи їх подібними до поглядів юристів періоду римського права. Дослідники констатують, що в тогочасній слов'янській мові сам термін «робота», «роботне ярмо» був подібним до «роба» та «порабощення» [26, с. 94].

Літописець цитував слова людей одного князя, висловлені з метою приниження осіб іншого князя: «Бо те суть холопі наші каменосечці й древодели й орачі», як докора останнім тим, що вони мали навички фізичної праці [18, с. 40]. Пізніше, у XIV ст. Данило Заточник у «Слові» для князя Ярослава Володимировича прямо протиставляв роботу свободі як несумісні категорії [2, с. 291]. Академік Б.Д. Греков наводив літописні відомості, за якими у XI ст. при будівництві храму св. Георгія в Києві чимало осіб прямо відмовлялися йти на будівельні роботи під тим приводом, що вони нібито боялися не отримати відповідну оплату. Будівельники були змушені вжити ряд заходів, зокрема, привозити на будівництво гроші (куни) та тримати їх на очах робітників, щоб процес міг тривати. Очевидну з цього прикладу відсутність у той період широкої суспільної готовності до праці за наймом Б.Д. Греков пояснює «побоюванням перетворитися на залежних людей», наводячи тезу «дело властельско» робітників, які цим підкреслювали, що «вони мають під час будівництва храму перебувати у віданні сильних людей» [5, с. 58].

Важко погодитися із вказаним автором у тому, що в умовах Києва XI ст. «справа закріпачення була всім добре відома» [5, с. 59]; значно простіше пояснити неготовність вільної людини працювати за гроші не страхом закріпачення, а небажанням обійматися негідною справою. Також цей феномен суспільної свідомості добре пояснює інститут закупництва – вочевидь, заохотити вільну людину працювати тоді було можна, тільки запропонувавши їй значну суму купи як завдатку, авансу для подальшого відпрацювання у статусі залежного.

Висновки. Цікавим феноменом розвитку правової доктрини щодо питань людської праці є вкрай негативне ставлення до найму праці вільних людей на українських землях князівської доби, віднесення будь-якої продуктивної праці до обов'язків виключно рабів (холопів) та особисто залежних осіб (закупів). Таке ставлення послідовно відображено у договорах Русі з Імперією ромеїв, у редакціях «Руської правди» та літописах, працях Данили Заточника. Це радикально відрізняє вітчизняне право, правову доктрину та правосвідомість князівської доби від аналогічних паростків тогочасних національних правових систем варварських (ранньофеодальних) держав Західної Європи, де найманий труд вільної людини не розглядався за визначенням як його атипове, ганебне становище. Відповідна доктринальна позиція наближує тогочасне вітчизняне право до ставлення до оплачуваної праці в юридичній доктрині Стародавнього Риму. Дослідження наслідків таких відмінностей у правовій доктрині може стати підґрунтям для подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Аргунов П.А. К пересмотру построения закупничества Русской Правды / П.А. Аргунов // Ученые записки Саратовского университета. – 1925. – Т. VI. – С. 68–69.
2. Будовниц И.У. Общественно-политическая мысль Древней Руси XI – XIV вв. / И.У. Будовниц. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – 488 с.
3. Вілкул Т.Л. Руська Правда / Т.Л. Вілкул // Енциклопедія історії України : у 10 т. ; редкол. В.А. Смолій та ін. – К. : Наук. думка, 2012. – Т. 9. Прил.-С. – С. 391.
4. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права / М.Ф. Владимирский-Буданов. – 6-е изд. – СПб. -К. : Изд. Н.Я. Оглоблина, 1909. – 699 с.
5. Греков Б.Д. Киевская Русь / Б.Д. Греков ; отв. ред. Л.В. Черепнин, ред. А.Ц. Мерзон. – Л. : Госполитиздат, 1953. – 569 с.
6. Дьяконов М.А. Очерки общественного и государственного строя Древней Руси / М.А. Дьяконов. – СПб. : Тип-я А.Г. Розена, 1908. – 527 с.
7. Истрин В.М. Договоры русских с греками X в. / В.М. Истрин // Известия Отделения русского языка и словесности АН, 1924. – Л., 1925. – Т. XXIX. – С. 383–393.
8. Ігнатоўскі У.М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі / У.М. Ігнатоўскі. – 5-е выд. – Мінск : Беларусь, 1992. – 190 с.
9. Калачов Н.В. Предварительные юридические сведения для полного объяснения Русской Правды : Рассуждение, писанное для получения степени магистра / Н.В. Калачов. – М. : Тип-я А. Семена, 1846. – 158 с.
10. Карамзин Н.М. История государства Российского ; изд-е 5-е / Н.М. Карамзин. – Т. II. – СПб. : Изд. А. Смирдина 1848. – 450 с.
11. Леонтович Ф.И. Русская Правда и Литовский статут / Ф.И. Леонтович. – К. : Университетские известия, 1865. – 92 с.
12. Лонгинов А. В. Мирные договоры русских с греками, заключенные в X веке : Историко-юридическое исследование / Аркадий В. Лонгинов. – О. : Тип-я Экономическая, 1904. – 161 с.
13. Максимейко Н.А. Опыт критического исследования Русской Правды. Краткая редакция. Выпуск первый / Н.А. Максимейко. – Х. : Тип-я М. Зильберберг, 1914. – 217 с.
14. Максимейко Н.А. Русская Правда и литовско-русское право / Н.А. Максимейко. – К. : Тип-я С.В. Кульженко, 1904. – 14 с.
15. Павлов-Сильванский Н.П. Феодализм в древней Руси / Н.П. Павлов-Сильванский. – СПб. : Брокгауз-Ефрон, 1907. – 149 с.
16. Пашуто В.Т. Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства / В.Т. Пашуто, Б.Н. Флоря, А.Л. Хорошкевич. – М. : Наука, 1982. – 266 с.
17. Пресняков А. Княжое право в древней Руси: Очерки по истории X – XII столетий / А. Пресняков. – СПб. : Тип. М.А. Александрова, 1909. – 324 с.
18. Романов Б.А. Люди и нравы древней Руси: историко-бытовые очерки XI – XIII вв. / Б.А. Романов. – М.–Л. : Наука, 1966. – 343 с.
19. Российское законодательство X – XX веков. В 9 т. – Т. 1. Законодательство Древней Руси / под общ. ред. О.И. Чистякова; отв. ред. В.Л. Янин. – М. : Юрид. лит.-ра, 1984 – 432 с.
20. Русская правда : тексты на основании 7 списков и 5 редакций / Сост., подгот. текста С. Юшков. – К. : Изд-во АН УССР, 1935. – 193 с.
21. Тихомиров М.Н. Исследование о Русской Правде: Происхождение текстов / М.Н. Тихомиров ; отв. ред. Б.Д. Греков. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1941. – 254 с.

22. Толочко О.П. Мірило Праведне / О.П. Толочко // Енциклопедія історії України у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій та ін. – К. : Наук. думка, 2009. – Т. 6. Ла Мі. – 748 с.
23. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права / Евгений Н. Трубецкой ; науч. ред. Г. Г. Бернадский. – СПб. : Лань, 1998. – 224 с.
24. Франклин С. Начало Руси. 750-1200 / Саймон Франклин, Джонатан Шепард ; под ред. Д. М. Буланина ; пер. с англ. Д. М. Буланина, Н. Л. Лужецкой. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2000. – 762 с.
25. Цитович П. Обязательства по русскому гражданскому праву. Конспект лекций / П. Цитович. – К. : Тип. И. И. Чоколова, 1894. – 106 с.
26. Хлебников Н. Общество и государство в домонгольский период русской истории / Н. Хлебников. – СПб. : Тип-я А.М. Котомина, 1872. – 547 с.
27. Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права ; в 4-х томах с указателем / Габриэль Ф. Шершеневич. – Т. 1. Введение. Торговые деятели. – СПб. : Изд. Бр. Башмаковы, 1908. – 515 с.
28. Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства [Курс истории государства и права СССР. Том I] / Серафим В. Юшков. – М. : Госюриздат 1949. – 544 с.
29. Юшков С. В. Русская Правда. Происхождение, источники, значение / Серафим В. Юшков. – М. : Зерцало, 2010. – 328 с.

УДК 349.2: 331.101

ЯКОВЛЄВ О.А.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ У РАЗІ УШКОДЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКІВ АБО У РАЗІ ЇХ СМЕРТІ

У статті окреслено нормативно-правові основи регулювання відшкодування шкоди у разі ушкодження здоров'я працівників або їх смерті. Автором проаналізовано право працівників на здорові і безпечні умови праці. Досліджено порядок реалізації права на відшкодування шкоди, завданої у разі ушкодження здоров'я працівників або їх смерті, а також гарантії, що супроводжують зазначене право.

Ключові слова: здорові і безпечні умови праці, шкода, завдана у разі ушкодження здоров'я працівників або їх смерті, нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання.

В статье обозначены нормативно-правовые основы регулирования возмещения вреда в случае повреждения здоровья работников или в случае их смерти. Автором проанализировано право работников на здоровые и безопасные условия труда. Исследованы порядок реализации права на возмещение вреда, причиненного в случае повреждения здоровья работников или в случае их смерти, а также гарантии, сопровождающие указанное право.

Ключевые слова: здоровые и безопасные условия труда, вред, причиненный в случае повреждения здоровья работников или их смерти, несчастный случай на производстве, профессиональное заболевание.

The article outlines the legal basis of regulating the compensation for damage to employees' health or in case of death. The author analyzes the right of employees to healthy and safe working conditions. It's studied the order of the enforcement for the right to compensation for damage to employees' health or in case of death, as well as guarantees that accompany these right.

Key words: healthy and safe working conditions, damage to employees' health or in case of death, accident at work, occupational disease.

© ЯКОВЛЄВ О.А. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)